

FÖLDES TIBOR

Egy filozófus fényképe 1891-ből

Zuh Deodáth: *A kontinentális filozófia kezdetei.*

Esettanulmány a korai Edmund Husserlről.

Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 2013.

Tavalyelőtt magyar nyelven megjelent a fiatal filozófiatörténész, Zuh Deodáth doktori értekezésének egy átdolgozott verziója, *A kontinentális filozófia kezdetei. Esettanulmány a korai Edmund Husserlről* címen. Zuh tanulmányát elsősorban filozófiatörténeti szakmunkának szánja, amelynek főkusza annak a szövevényes filozófiatörténeti vitának a vizsgálatára esik, amely a 20. század gondolkodásait alapjaiban meghatározó két filozófus, Frege és Husserl közt feltételezett híres hatástörténeti reláció fennállásának a kérdése körül merült fel a múlt század második felében. A szakirodalom ennek a saját történettel rendelkező filozófiatörténeti tételnek rendszerint két különálló ágát különíti el: a) a pszichologizmus-vád, b) a jelentés–jelöllet szemantikai megkülönböztetése. Tekintettel arra, hogy a pszichologizmus-vita történeti szempontból sokkal részletesebben kidolgozott, Zuh elemzéseit elsősorban az utóbbi kérdés boncolgatására hegyezi ki.

Azonban a tanulmány sokkal többet tartogat az olvasó számára, mint hogy segítségével (újra) átrághatja magát a már-már a végtelen cáfolás és ismétlés miatt lassan unalomba fulladó történeti tézisen, amely alapján az „a hamis benyomásuk támadhat, hogy Husserl valódi logikai elméletei *Az aritmetika filozófiájában* kerültek publikálásra, majd Frege megsemmisítő kritikája

nyomán Husserl vagy teljesen felzárkózott a fregei nézetekhez, vagy legalábbis többé már nem mert logikai kérdésekben megnyilvánulni” (113, Zuh Rosado Haddock 1973-as disszertációját idézi). Ez pontosan látható a tanulmány egyik végkövetkeztetéséből. Ha szabad az elején lelőnöm a pont, Zuh hosszas elemzések után arra jut, hogy csekély jelentősége van a vizsgálatnak, „amely a Husserl–Frege kapcsolatot a »tartalom–terjedelem« szemantikai viszonyának kifejtéséhez köti. Mint kiderül, ennek a vizsgálatnak nem sok alapja van: a megkülönböztetés bármennyire jelentős logikailag és filozófiailag, a korabeli logikai irodalomban igencsak sok szerző által aktívan használt nézetet képviselt” (173). Zuh könyvének negyedik fejezetében egy egész csinos kis breviáriumot vázol fel, amely azoknak a 19. századi szerzőknek az elméleteit tartalmazza (Bolzano, Lotze, Brentano), akik Husserl számára sokkal inkább forrásként szolgálhatnak a tartalom–terjedelem megkülönböztetéséhez. Ezt figyelembe véve nem állapítható meg egyértelműen, hogy a jelentés és jelöllet különbségének jelenléte Husserl gondolkodásában egy Frege-hatás szimptomája lenne. Ebben azonban elég nagy a konszenzus a Husserl-irodalomban. Leszámítva talán egy-két figyelmetlen értelmezőt (pl. Dreyfus), senki sem gondolta komo-

lyan, hogy a szemantikai jelentés–jelölet elválasztása kapcsán is jogos lenne Frege hatásáról beszélni. De miért szentel valaki egy egész doktori dolgozatot egy olyan kérdés elemzésének, amelynek az lesz az eredménye, hogy a kérdés rosszul van feltéve, vagy nincs jelentősége? A nyilvánvaló válasz az, hogy a tanulmány tétje jóval túlmutat ezen a speciális problémán. Arra, hogy a szerző mégis a Husserl-értelmezés e klaszszikus keretét választja mondandójának bemutatásához, megvan az indítéka. Ez részben módszertani, részben teoretikus.

Egyrészt a kiadott kötet egy esettanulmány, amelyben a fiatal filozófiatörténész egy adott példán keresztül felméri, úgy mond, bekalibrálja történési eszköztárát. Úgy vélem, a szerző önjellemzése, amely szerint könyve egyszerű filozófiatörténeti szakmunka lenne, túlságosan szerény. Elég csak odalapozni az első pár oldalra, és az olvasó egyből észreveheti, hogy a saját történési módszere mentén felmerülő elméleti problémákra milyen precízen reflektál. Csupán annyiban igaz, hogy a tárgyalat könyv filozófiatörténeti szakmunka, amennyiben a jelző meg is fordítható. Az egy történetfilozófiai szakmunka is egyben. Bár elsőre meglepően hathat, de a Frege-hatás tétele tökéletes terep Zuh számára, hogy számot vessen a filozófiatörténet elméleti problémáival. Ennek a tételnek – amelynek bár vannak előképei (lásd pl. Osborn, Farber) – első részletes kifejtése igazából történetfilozófiai spekulációk kontextusában születik meg Follesdahl – azóta klasszikussá vált – 1958-as tanulmányában. A történetfilozófiai elmélet nem más, mint hogy a szellemtörténetre érvényesek lennének hatástörténeti jellegű kauzális „törvények”. Nagyon leegyszerűsítve a Frege–Husserl-viszony történeti rekonstrukciója így a következő módon festene: Husserl pszichológista, Frege megkritizálja, Husserl már nem pszichológista. Follesdahl szerint társada-

lomtudósokként ebből a három történeti tényből legitim alapunk van feltételezni a két gondolkodó közt meghúzódó szellemtörténeti kauzális reláció meglétét, bármit is jelentsen ez. Annak viszont, hogy Husserl – ami a filozófiáját illeti – sehoh se reflektál a jénai logikustól eredeztethető döntő hatásról, leszámítva pár másodkézből, az *oral history*-n keresztül ránk maradt beszámolót, nem kell zavarnia bennünket. Feltételezhető, hogy Husserl szándékosan söpri szőnyeg alá fenomenológiájának alapvető fregei motívumait. Zuh ezt az analitikus elhallgatás elméletének nevezi, ami egyenes következménye a kauzális hatástörténeti törvény adott történeti szituációra történő alkalmazásának. Az egyik lényegi pont, amire a szerző könyvében felhívja a figyelmet, hogy egy ilyen hatástörténeti viszony meglétének vagy nemléteének eldöntése, valamint erejének, mértékének objektív felmérése – egy rosszul megfogalmazott probléma (122). Az eszmetörténet egyszerűen nem ilyen struktúrát mutat. A filozófia- és eszmetörténet anyaga sokkal képlékenyebb és sokszínűbb történeti szerkezettel rendelkezik, semmint hogy kauzális kondicionálisok közelebb vinnének a megértéséhez.

Továbbá Zuh azt is bemutatja, hogy egy ilyen kikapartúrozott sematizmus nemcsak hogy nem vetíthető le egy adott történeti szituáció komplexitására, mivel az nem vesz figyelembe sok, a filozófiatörténet számára esetleg releváns faktort (pl. az adott probléma élettörténeti beágyazottságát a két gondolkodó életútjába), hanem ki is siklathatja a kérdéses filozófiai problémák helyes megértését. A Follesdahl által megnyitott értelmezői horizont a történeti tétel komoly elfogadásától függetlenül implicit magában hordozza azt az interpretációs attitűdöt, amely Husserl életművének korszakait egyfajta fenomenológiai jelentéselmélet megvalósításának különböző stációiként szereti ábrázolni.

A Follesdahl-tanítványok által képviselt, a fenomenológia berkein belül „west-coast” iskolának nevezett elképzelés egyik előfeltevése, hogy Husserl fenomenológiája egy elmefilozófiai jelentésemélet korrekt megalkotásán áll vagy bukik. Mivel az intencionális tárgytól elválasztott intencionális tartalom (noema, matéria etc.) szerintük intenzionális entitás, az intencionalitásra általánosított jelentés fogalom, Husserl filozófiai gépezetének mozgatórugói tulajdonképpen szemantikai természetűek. Zuh filozófiatörténeti kritikájának a teoretikus célja, hogy ezt a Husserl életművét egységben láttató jelentéseméleti hangsúlyt a fenomenológia konstitúcióméletére helyezze át. Ez a törekvés a fiatal kutató számára a tárgyalt tanulmány kereteit meghaladó tágabb filozófiai projekthez igazodik. A szerző nem kisebb célt tűzött ki magának, mint hogy pontosan definiálja a legtöbbször az analitikus filozófia aszimmetrikus ellenfogalmaként homályosan használt kontinentális filozófiának nevezett gondolkodói attitűdöt. Ehhez megkerülhetetlen, feltételezi Zuh, Husserl konstitúciós elméletének és ezen elmélet történeti kifejlésének a megértése (35).

A kiadott kötet tartalmaz egy hosszabb lélegzetvételű kiegészítő tanulmányt a konstitúciómélet és a Husserl göttingeni korszakára megjelenő transzcendentális filozófia közti kapcsolatáról. Ennek végén Zuh a kontinentális filozófia legitimációját az alábbi jelenségben ragadja meg: „Bizonyos fogalmak »alácsúsznak« a konkrét szemléleti összefüggéseknek, vagy »alácsúsztatódnak« az aktuális probléma megoldásának, anélkül, hogy ellenőriznék a mindennapi tapasztalathoz való viszonyukat. Így nem derül ki, hogy legitim-e az adott érvelési helyzetben való ismételt, ha nem éppen kizárólagos használatuk” (220). A szerző olvasatában a kontinentálisnak nevezhető gondolkodói irányzat ethosza abban rejlik, hogy az analitikus, a

fogalmak és azok használatának analizésére koncentráló filozófiákkal szemben a fogalmak szemléleti eredetére kérdez rá. Ezt a fogalmi és tudománykritikai filozófiai irányultságot Zuh a *Természet és Szellem* ellentétpár elemei közti viszony nem redukzív, a husserli fundáción alapuló vizsgálatában jelöli ki. Ennek a relációnak az elemei több, e két címszó (*Természet és Szellem*) alatt eltérő, de egymással korreláló diakritikus pár (reális/ideális, szemléleti/fogalmi, köznapitudományos) összefoglaló címkéi – megértésükhöz a filozófia az ismeret eltérő forrásaira kérdez rá, és „a megismerés több forrásának az összefüggését vizsgálja” (74). Zuh doktori értekezésében tulajdonképpen ennek a fenomenológiai eredetkutatásnak mint módszereszménynek a husserli életmű legarchaikusabb rétegében felsejlő eredete bomlik ki az olvasó előtt.

A fenomenológiai eredetkutatás történeti eredetére való visszakerdezés szempontjából viszont korántsem neutrális kérdés, milyen történeti módszertant választ az ember. Amellett, hogy az eszmétörténeti kauzalitást kritizálja – ami alapján mondhatjuk, hogy e kauzalitás nem elég finoman hangolt ahhoz, hogy bizonyos izomorf elméleti struktúrák (pl. anti-pszichológizmus, jelentés-jelölet) történeti megjelenésének jelentőségét és feltételeit felmérje –, Zuh igyekszik nem átesni a ló túloldalára, és feloldani bizonyos problémák szisztematikus tárgyalását egyfajta historizáló narratívában. Továbbá a szerző ugyanúgy kritikával illeti a Bloor-tanítvány Kusch nagy hatású, az anti-pszichológizmus sikeréről írt esettanulmányában propagált módszerét, amely révén Kusch a tudásszociológia erős, bár szintén nem redukzív programját igyekszik átültetni a filozófiai tudás történeti vizsgálatára (vö. Kusch 1995; Kusch 2000. 28). Kusch úgy ábrázolja az eszmétörténet komplexitását, hogy kimutatja bizonyos kurrens, általánosan elfogadott filozófiai érvek (pl. az

anti-pszichologizmus mellett felhozottak) sikerességének függését a szisztematikus filozófia szempontjából első látásra független intézményes és személyes történelmi eseményektől. Zuh egyik legerősebb kétélye a tudásszociológia alkalmazhatóságával szemben az, hogy a tudásszociológiai történelmi-kritika elemzéseiben feltételezi, hogy egy adott filozófiai mű vagy elmélet értelme, az érvényességétől függetlenül, megegyezik azzal a kanonikus értelemmel, ahogy a kortársak és az utókor értelmezésében áthagyományozódott (Kusch 2000. 28–31). A tudásszociológia ezt feltételezve vizsgálja meg egy elmélet történeti beágyazódását, az ebből eredő kánon intézményes működési mechanizmusait, valamint az elmélet megalkotása és elfogadása mögött meglévő szociális mozgatórugókat. Ezzel egyfajta kettős ambivalencia keletkezik az elmélet és annak faktuális története közti viszonyban: a) Kusch alapján például a történetétől függetlenül az anti-pszichologizmus is lehetett volna ugyanúgy sikeres. Egy adott elmélet érvényessége és racionalitása, a bloori történeti eszmény két tételének (pártatlanság, metodológiai szimmetria [vö. Kush 1995. 23]) megfelelően, bizonyos értelemben független annak történetétől. b) Az éremnek a másik oldala viszont az, hogy mivel ugyanezen történeti elvek lényegük szerint felszámolják a belső (lényegi) és külső filozófiatörténet közti homályos határvonalat, a tudásszociológia értelmében az elméletek megjelenése és modalitása (hihetőség, egyedül elképzelhető etc.) erősen függ a szociális és történelmi háttérüktől. Viszont így ebben a történelmi feltárásban szinte minden az elméletet övező történelmi kontextuális faktum (pl. a tudás intézményes háttereit irányító hálózatok „politikai” csatározása) filozófiatörténelmi szempontból dokumentumerejűvé válik.

Ezzel szemben az eredetkutatás eredetének feltárásához Zuh a következőt

javasolja: az „úgynevezett »transzcendentális« mikro-elemzés (az érvelési folyamat lehetőségeit kutató elemzés) sok előnnyel járhat: leírhatja, hogy milyen pozitív utak álltak egy adott gondolkodó előtt, illetve hogy mennyiben tudta ezeket az utakat követni, annak ellenére, hogy illeszkednie kellett nagyon sok külső körülményhez” (31, Zuh elgondolásaihoz hasonlókat fejt ki Peckhaus a filozófia történelmi kontextualizmusáról, vö. Peckhaus 2000. 179–192). Zuhnak a szövegek értelmére fókuszáló mikro-történelmi perspektívája megengedi, hogy ne kritikátlanul és triviálisan relativizáljuk a filozófia és története közti viszonyt. Bár egy probléma történelmi elemzésénél Zuh is felhasznál hagyományosan az elmélet szempontjából „külső”, esetlegesnek tekinthető történelmi interpretációs dimenziókat, azonban arra mutat rá, hogyha az elméletek születésére és történelmi szociális beágyazódására az utókor madártávlati perspektívájából tekintünk, előfordulhat, hogy a filozófiai elméletek értelme (pl. a jelentés és jelöllet megkülönböztetésének a fregeitől eltérő értelme Husserl filozófiájában) rejtve marad a rekonstrukció számára. A mikroelemzés pusztán azokat a dokumentumokat veszi figyelembe, amelyek segítenek megérteni az adott teóriának a történeti tekintet által nem megelölegezett tartalmát. Ezzel Zuh belső, lényegi korrelatív viszonyt állít fel egy filozófiai szöveg értelme és története közt. Előfordulhat, hogy egy szöveg tartalma bizonyíthatóan sérült a létrejötté vagy áthagyományozódása folyamán. Vagy éppenséggel fordítva. Egy szöveg értelme csupán a történelmi kontextusa figyelembevételével válhat világossá. Persze a mikro-történelmi feltárás sem előlegezheti meg, hogy mely dokumentumok számítanak relevánsnak egy interpretációban, úgymond, nem spórolhatja meg magát a kutatást.

Van azonban még egy korántsem lényegtelen, Zuh tanulmányában részben

rejtve maradó filozófiai motívum is a tudásszociológia és a transzcendentális mikro-történelem szembenállásában. Kusch gondolkodástörténeti esettanulmányát elsősorban filozófiai munkának tekinti (Kusch 1995. 22). Az anti-pszichologizmus kizárólagos racionalitásra igényt tartó történetének, „ugyanannak a régi történetnek” (Kusch 1995. 2) a tudásszociológiai dekonstrukciója, a pszichologizmusnak a történelem ítélőszéke előtti „tisztára mosása”, nos mindez nélkülözhetetlen Kusch filozófiatörténeti történetfilozófiájának a megalapozásához, mivel magát a tudásszociológiát szokás egyfajta pszichologizmusnak, szociologizmusnak tekinteni. Kusch rafináltan úgy érvel történetész módszere mellett, hogy kimutatja a feltárandó történeti anyagban (pszichologizmus-vita) olyan elméleteknek a történeti kánontól független racionalitását, amelyeket a saját módszere is előfeltételez (pszichologizmus, szociologizmus). Úgy vélem, hasonló „önreflexív” motivációk sejthetők Zuh mikrotörténelem melletti elköteleződése mögött is. Egyrészt a mikro-történelem remekül passzol egy olyan életmű megrajzolásához, mint Husserlé, akinek gondolkodása – leszámítva a *Logikai vizsgálódásokat* és pár nagy programatikus tervezetet – leginkább előadásjegyzetek, kutatói kéziratok, beszámolók és levelezések formájában maradt az utókorra. Ezen „külsőnek” nevezhető indíték mellett – másrészt – van egy teoretikus is. A mikro-történelemnek nevezett historiográfiai módszer a múlt század 70-es éveiben (pl. az olasz Levi, Ginzburg, Poni munkái, majd a német *Alltagsgeschichte* néven emlegetett göttingeni történeti iskola) egyfajta ellenreakcióként jelenik meg a majdnem tudományossá váló és elszociologizálódó történelemtudomány (*Annales*) ellen. Ez a nagy, hosszú távú narratívák elleni kritikai beállítódás véleményem szerint remekül megfelel Zuh teoretikus céljainak annyiban,

hogy maga a mikro-történetész módszer ideáljában működteti ugyanazokat az elválasztásokat, amelyeket a szerző a konstitúcióelmélet leírásában felhasznál (*Természet/Szellem*). Erre legjobb példa talán az, ahogy Krackauer (2009. 207) – akinek a posztumusz, újra felfedezett, történelemről szóló tanulmányára a mikrotörténeti kutatás mint történeti előképre tekint (vö. Ginzburg 2010, a mikrotörténelem történetéről lásd Magnússon 2003, Iggers 2007. 86–101) – egyenesen Husserlre hivatkozik, akinek életvilág fogalma a történelemtudomány olyan végtelen mikroperspektívában adódó idealizált anyagú szolgál (*Természet*), amelyet a történetész tekintete a fotográfia analógiájának megfelelően a különböző megközelítések szerint strukturál (*Szellem*). Persze a filozófiatörténeti metodika tükröződése saját történeti anyagában sohasem lehet olyan erős, hogy egy adott feltárandó elmélet eredeti motivációi és érvei helyére a történetész és a történeti munka saját elgondolásai kerülhetnének. Ezt a hibát persze se Kusch, se Zuh nem követi el. Mindenfajta gyanú működtetésével szemben ennek a párhuzamnak a jelzésével pusztán arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a Zuh történeti módszer által megnyitott értelmezői mező szinte észrevétlenül, de kiváló lehetőséget teremt arra, hogy a fenomenológia saját történetét a fenomenológia szellemében írja meg. Ez a komplex struktúra valahogy így néz ki: Zuh életvilág-elméleten alapuló mikrotörténetész módszertanán keresztül feltárul a 19. század végi tudományos életvilágnak az a kis szelete, amelyből maga az életvilág-kutatás ered.

Természetesen korántsem lényegtelen a különbség a társadalom- és kultúrtörténeti historiográfia, valamint a filozófiatörténet közt. Ezt a szerző által macskakörmök közé illesztett „transzcendentális” jelző mutatja. Attól még, hogy Zuh nagy figyelmet szentel korábban talán lényeg-

telennek tekintett, apró történeti mozzanatoknak a fenomenológiai eredetkutatás eredetének feltárásában, nem minden Husserl élettörténetében (életvilágában) található momentumnak van „filozófiai” jelentősége a „transzcendentális” mikro-elemzés perspektívájából. Ennek az elemi különbségnek a szemléltetésére hadd utaljak egy fényképre, hangsúlyozva ezzel a történeti mikro-elemzés és a fényképészeti eljárások közti analógiát. Véleményem szerint ez a kép egy adott történeti jelentésében kiváló allegóriája lehet a fiatal kutató egész vállalkozásának.

Miközben olvastam Zuh tanulmányát, folyamatosan egy fénykép járt a fejemben. A fotó a fiatal Husserlt ábrázolja körülbelül az 1880-as évek utolsó éveiben. Ez nem egy különösebben érdekfeszítő kép, leszámítva talán, hogy a fiatal matematikus még nem viseli a kései Husserl-portrékról megszokott szemüvegét. Továbbá kiderül a képről, hogy a korai Husserl old-dutch stílusban hordta arcszórzetét a jól ismert kecskeszakáll helyett. De ez mind lényegtelen a jelen kontextusban. Ami miatt ez a kép szerintem remekül „megszemélyesítheti” a Zuh tanulmányában mondottakat, az, ahogy majdnem száz évvel elkészülte után a fotó egy érdekes történeti kontextusban megjelenik. Herbert Spiegelberg tanulmányára gondolok, amelyben a neves filozófiatörténész egy másik képről értekezik, amelyen keresztül a Brentano és Husserl közti közeli mester-tanítvány-vízzonty akarja megjeleníteni (Spiegelberg 1971. 340–345). Spiegelberg egy festményről ír, amelyet Ida és Franz Brentano 1886-ban fest a fiatal Husserlről egy kellemes, együtt töltött délután alkalmával. Ezt a képet Brentanóék odaajándékozzák Husserléknek, akik nagy becsben tartják. Ott lóg mindig a lakásuk falán. Azonban mivel a festmény megsemmisül a második világháborúban, Spiegelberg tanulmányában különböző történeti technikákkal

igyekszik ezt a képet újra megeleveníteni az olvasóinak. Fog egy fényképet Husserl lakásbelsőjéről, amelyen a háttérben ott lóg a festmény a falon, és odaadja a Washington Egyetem fotó tanszékének, hogy rekonstruálják abból a portrét. Azonban Spiegelberg minden igyekezete ellenére úgy tűnik, ez a folt, az, hogy milyenek látták Brentanóék azon a napon a fiatal matematikust, a történeti emlékezetünkben mindig homályos marad. A rekonstruált kép csupán egy paca. Távolról enged csak egy emberi arcra asszociálni. Itt lép be a képbe az általam említett fiatalkori Husserl-fotó. Utolsó lépésként Spiegelberg az azonos korszakból származó fényképet rávetíti erre a foltra, ami azonban szintén nem felel meg az eredetinek. Husserl lánya azt fűzi az eredményhez, hogy leszámítva Husserl szemének kékségét és szőke haját, van a rekonstruált képben valami halálos komolyság az eredeti festmény barátságos tekintetéhez képest. Úgy gondolom, Zuh tanulmányának egyik legizgalmasabb momentuma, hogy ezt a későbbi Husserl-portrékon a filozófus tekintetének attribútumává váló „halálos” komolyságot akarja megragadni a filozófus korai munkáin keresztül annak legkorábbi, eredeti alakjában.

A félreértést elkerülendő ki kell hangsúlyozni, hogy ez a komolyság nem keverhető össze egyfajta egzisztenciális, romantikus biográfiai érdekességgel. Husserl gondolkodásának rekonstrukciójában ennek teoretikus tétje van. Általa megjelenik az állandó elméleti vívódás, elbizonytalanosítás, amely a tudományos filozófia melletti elköteleződés után végig kíséri Husserl egész kutatói karrierjét. Hasonlóan a Merleau-Ponty által lefestett cézanne-i kételyhez, amire a francia fenomenológus szerint se a biográfiában, se a művészettörténetben nem találunk magyarázatot (Merleau-Ponty 1964. 11, jelen esetre vetítve: szociológia vs. tudás-kausalitás),

Husserl komolysága mögött is mindig a saját filozófiájából eredő elméleti indítékok húzódnak. Ez talán duplán igaz Husserl hallei periódusára. „Sok dokumentum bizonyítja, hogy ezek az évek Husserl lélektanilag legsötétebb korszakának számítottak, és korai művei az önmagával viaskodás produktumai voltak” (108) – mint azt Zuh kiemeli. Husserl néha úgy beszél a *Logikai vizsgálódások* megírásáról, a filozófiai irodalom egyik klasszikusáról, mint egyfajta személyes terápiába menekülésről a szakmai elbizonytalanodások elől. Ennek egyik legjobb dokumentuma talán az az 1919-es Metzger-levél, amelyben Husserl így emlékszik vissza a hallei korszakra: „Úgy egy tízéves szenvedélyes és sűrűn elbizonytalanodó munka volt, ami a *Logikai vizsgálódásokat* kierőszakolta belőlem [...]. A *Logikai vizsgálódások* is tiszta belső motivációkból állt elő mint állandó, eltéríthetetlen belső akarat és fejlődés eredménye. Pontosabban úgy értem, egy fejlődés még sohasem volt ennél céltudatosabb, eltökélt, »démonikus«.” (Husserl 1994c. 412). A fiatal filozófiatörténész tanulmányának mikrolencséjén keresztül a filozófus Husserl saját „démonját”, vagy, ahogy Husserl sok levélben említi, „daimónját” pillanthatja meg az olvasó. A történeti dokumentum pedig, „a fénykép”, amelyen keresztül erre lehetősége van, nem más, mint az *aritmética filozófiája* (a továbbiakban *PA*).

Hasonlóan a fenomenológia megalapítójának korai portréjához, a *PA* tartalmát a szakirodalomban szokás (Willard, Ierna) úgy elemezni, hogy az Husserl pre-fenomenológiai gondolkodásának egy olyan lenyomata, amely több szempontból is lukacsosan áll a történeti rekonstrukció előtt. Egyrészt Husserl 1891-ben megjelent debut munkája a négy évvel korábbi, a hallei egyetemen megvédett habilitációs írásának egy kibővített verziója. Azonban ez az eredeti 1887-es mű nem található

Husserl archivált filozófiai munkái közt. Történetileg csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre arról, hogy Husserl filozófiája milyen változásokon ment keresztül abban a négy évben, aminek a végén Husserl első, a kései gondolkodását is sok szempontból előrevetítő műve megjelenik. Másrészt az egészen bizonyos, ahogy arról az egyik fontos dokumentum, a valószínűleg 1890 februárjára datálható, Stumpfnek címzett levél tanúskodik, hogy Husserl ekkorra feladta habilitációs írása alapvetően weierstrassi irányultságát. Eszerint a szám fogalmának meghatározására felépíthető lenne a legáltalánosabb formális ontológiaként működő általános aritmetika. „Az *aritmética universalist* tárgyoló részhez még nincs egy összefüggő elképzelésem, de az irányadó gondolat egy évig tartó elmélyülésnek köszönhetően megérett és biztossá vált [...]. A nézet, ami még a habilitációs írásom kidolgozásánál vezérelt, hogy a sokaságfogalom az általános aritmetika alapját képezné, nemsokára tévesnek mutatkozott” (Husserl 1994a. 158). Mint arra Zuh elemzése is nagy hangsúlyt fektet, Husserl könyvének mondandóját a második kötetére helyezte ki. Ez az általános aritmetika operáció- és algoritmus-elmélete, valamint az ezek által feltételezett logikai és szimbolikus műveletek leíró pszichológiája lett volna. Viszont a *PA* második része soha nem készült el. Egyedül az ehhez a projekthez kapcsolható Husserl-íráskor alapján rekonstruálható, ahogy azt Zuh elsősorban a *Schröder-recenzió* és a *Szemiotika*-szövegek vizsgálatával remekül be is mutatja, hogy miként tekintette Husserl azt kivitelezhetőnek. Tehát a Husserl korai művét övező kettős homály miatt szokás annak részre egyfajta üledékként egymásra rakódott rétegekként tekinteni, amelyek Husserl korai gondolkodói érésének a stációt reprezentálják. Erről alig van információnk, mégis megkerülhetetlen azon vizsgálódás

számára, amely az eredetkutatás történeti gyökereire kíváncsi.

Ezt a munkát Zuh különböző mikro-történeti kontextusok felvázolásával végzi el. Részletgazdagságuk miatt pusztán azok fő vonalait tudom bemutatni. Tanulmányának második szakaszában megelevenednek Husserl habilitációjának történeti körülményei. Ez kiegészül egy részletes leírással a fiatal matematikust körülvevő hallei szellemi életről, az őt érő filozófiai impulzusokról. De talán Zuh filozófiai mondandójához sokkal lényegibb módon járul hozzá könyvének harmadik fejezete. Ebben a szerző azt vizsgálja, hogy történeti szempontból a husserli konstitúciós analízis mennyiben örököse a brentanói pszichognózisban található eredetkutatási programnak. A brentanisták deskriptív pszichológiája a fregei erős értelemben sohasem volt pszichologista. A Lotze-tanítvány Stumpf maga veszi kritikai górcső alá az erős pszichologizmust. Husserl korai gondolkodásának történeti elemzéséhez felbecsülhetetlen értékűek azok az impulzusok, amelyeket Husserl Stumftól merít. Zuh elsősorban Stumpf Husserl által látogatott előadásainak kiadatlan jegyzeteit vizsgálja, amelyekből kiderül, hogy Husserl számtalan, a kései filozófiájából is ismert motívumot merít tanárától és barátjától. A deskriptív pszichológia a tudatos élet különböző elemi rétegeit és az azok közti *szükségszerű* kapcsolatokat tárja fel. Ez lesz később a husserli konstitúcióelmélet. Zuh figyelmesen emeli ki azokat a helyeket Stumpf előadásaiból, amelyek a husserli gondolkodást később is meghatározzák. Például azt, ahogy a szemlélet, a gondolkodás és a nyelv közt milyen nem-reduktív (mint ahogy a pszichologizmus állítaná) feltételezési viszonyok állíthatóak fel a stumpfi pszichológia alapján. Zuh feltáró munkájának köszönhetően láthatjuk például a *Válság*-tanulmányból ismert, a szemléletiségtől elvált mechani-

kus gondolkodás – amely az egész európai emberiség válságává duzzad – rémének sokkal prózaibb történeti előképét Stumpf előadásaiban: „A nyelv gondolkodásunkra sokféle befolyásolással van, részben hasznos, részben káros befolyással.” (Stumpf Ms. Q14/16b, idézi Zuh [87]) Mint említettem, Zuh olvasatában ebben a differenciában van lehetőségük felépülni Husserl későbbi tudománykritikai konstitúciós elemzéseinek. Persze, teszi hozzá, a brentanói, stumpfi hagyományban meglehetősen elmosódott, alulspecifikált a viszony az ismeretelmélet és pszichológia közt. Így a szerző a gondolatmenetébe egy mellékzúzat *szöve* vázolja fel azt – elsősorban a térkönyv (*Raumbuch*) projekt kéziratának és a Husserl–Natorp-levelezésnek az analízisével –, ahogy a geometriai idealizációk kérdése kapcsán a *PA*-ra jellemző husserli gondolkodás eljut a *Logikai vizsgálódások* fundáción és kategoriális szemléleteken alapuló elméletéig.

De mi köze mindehhez Fregének? Részben semmi. Zuh célja, mint azt említettem, hogy kimutassa a husserli filozófia indíttatásainak konstitúcióelméleti gyökereit. Zuh szövegének analitikus virtuozitása viszont abban mutatkozik meg, ahogy világos különbséget tud tenni a hatástörténeti tétel tagadása és aközt, mintha ebből az következne, hogy a két kutató (Frege és Husserl) munkái hermetikus izolációban születtek volna. Zuh módszerének potenciája, hogy finoman tud kezelni komplex szellemtörténeti szituációkat. Ebben a szellemben a fiatal kutató felhívja a figyelmet egy apró, de korántsem lényegtelen kontextusra, amelyben Frege neve jóval az 1894-es recenzióját megelőzően felmerül a husserli gondolkodás margóján. Ebben a mikro-filozófiatörténeti szituációban azonban a jénai logikus neve mellett a fenomenológia önértelmezése számára egyáltalán nem lényegtelen módon megjelenik a husserli *daimón* is.

A *PA* bizonyos elemzők által egyik legizgalmasabb részének tekintett VI. és VII. fejezetében Husserl jénai kollégájának az extenzionális logikán és a leibnizi elven alapuló mesterséges megoldását kritizálja. E megoldás szerint egy adott sokaság számosságát lehet definiálni az adott számossághoz tartozó ekvivalencia osztályokkal. Husserl alapvető ellenvetése Frege definíciós elméletével szemben az, hogy az körkörös. Husserl szerint több halmaz egymáshoz rendelése ekvivalencia osztályokba elemeik számossága alapján külső meghatározás. Ez feltételezi, hogy előtte már beszélhetünk az adott sokaság számosságáról. Így Husserl tartalom-logikája alapján tartalmilag nem azonos az a két fogalom, hogy egy adott sokaság egy számossággal rendelkezik, és az, hogy egy adott sokaság számossága alapján egy ekvivalencia osztályba tartozik. Husserl szerint a számosság fogalma primitív, így nem definiálható. A *PA* első kötetének az egyik legkarakterisztikusabb vonása, hogy definíciós kísérletek helyett a deskriptív pszichológia segítségével próbálja feltárni azokat az idealizációs mechanizmusokat, amelyek keresztül a számosság tartalmilag üres fogalma adódik.

Azonban, ahogy arra Wolfgang Kühne korábban felhívta a figyelmet, egy kutatói kézirat arról tanúskodik (Husserl 1970. 403), hogy Husserl ezt a Frege ellen intézett kritikát szinte a mű megjelenése után egyből elhibáztottnak tartja. Zuh annak jár utána tanulmánya utolsó fejezetében, hogy Husserl milyen teoretikus indítékok vezethették erre az önkritikára. Ennek főbb pontjai: a) Legkésőbb 1890-re Husserl filozófiája bővül a „kétféle képzet” elméletének a Brentano-iskolában elterjedt toposzával. A tulajdonképpeni (szemléleti) és nem-tulajdonképpeni (szimbolikus) képzetek elválasztása azon alapul, hogy az emberi gondolkodás a szemlélet szű-

ki mankóra, jelekre, amelyek az előbbieket szurrogátumaként szolgálnak. Az, hogy Husserl ehhez az elmélethez nyúl, párhuzamos azzal, ahogy realizálja a habilitációs programjának sikertelenségét. Aki az általános aritmetika elméletét igyekszik megadni, szüksége van a jelhasználat egy kiforrottabb elméletére, mivel az olyan tárgyakkal is foglalkozik, mint az imaginárius számok. b) Husserl szemiotikai elmélete szerint kell egyfajta ideális logikai parallelizmusnak lennie a kétféle képzet közt. Zuh remekül rámutat, hogy Husserl alapján a jelhasználat logikája feltételezi a leibnizi *characteristica universalis* egyértelműsíthetőségi ideálját. Azért tudnak a jelek szurrogátumként funkcionálni, mivel noha másként adódnak általuk a tárgyak, mint a szemléleti képzetekben, mégis egyértelműsíthető, melyik tárgy adódik. Így Husserl gondolkodásában a „kétféle képzet” elmélete kereszteződik a korszak logikaelméleteiben sokak által meghúzott elválasztással a jelek és képzetek tartalma és terjedelme közt. c.) A fiatal matematikus gondolkodásában mindez egy, részben Stumpftól eredeztethető (141), új ekvivalencia- és definíció-elmélethez vezet, szemben azzal, ahogy az a *PA* VI. és VII. fejezetében kinéz. Két képzet akkor definiálható egymással (pl. egy szemléleti és egy szimbolikus), ha ugyanazt a tárgyat jelöli két különböző módon. Ez a definíció-elmélet, amely megtalálható a *PA* XI. fejezetében, azért is jön kapóra Husserl számára, mivel az ekvivalencia nem függ sem a jelölt tárgy létezésétől, sem a szemléletétől. Így definiálhatóvá válnak, ahogy arra Husserl Schröder-kritikájában felhívja a figyelmet, olyan aritmetikai tárgyak (pl. imaginárius számok), amelyek apriori nem adódhatnak a szemlélet számára.

Zuh végkövetkeztetése az, hogy mivel a habilitációs írásban semmi utalás nincs Fregére, feltételezhető, hogy Husserl *Aritmetika alapjaival* 1887 után ismerkedik

meg. A tárgyalt Frege-kritika ezután kerülhetett a könyvébe. Viszont valószínű, hogy 1890 előtt, mivel azt addigra el is veti. Íme a husserli „*daimon*”! Ez Zuh tanulmányában az olvasó szeme láttára elevenedik meg a Husserl korai konstitúcióelméletét tartalmazó szöveg belső (lényegi) történetében. A szerző rámutat arra, hogy Husserl természetszerűleg örököli a XIX. századi eszmetörténet különböző forrásaiból származó motívumokat, amelyeket megpróbál szintetizálni több-kevesebb sikerrel. „Husserl kreatívan kombinálja egymással a Bolzanótól–Brentanótól, illetve Stumpf-tól tanult két szemlélet-módot és az ebből fakadó kétféle leírásban foglalt elkülönítések érvelésszerű alapjait” – írja (144). Ezzel egyúttal sikerült a fiatal filozófiatörténésznek leválasztania a jelentés és jelölés husserli megkülönböztetését a fregeánus jelentéselméletről. Zuh remekül felmutatja, hogy ennek a problémának a megjelenése a fenomenológiában a husserli gondolkodásban lezajló belső fermentációnak a közvetkezménye. Ennek lehetőségfeltétele szorosan kapcsolódik a korai konstitúcióelmélet, a deskriptív pszichológia metódusához. A husserli jelentéselmélet mindig is a brentanói tradícióból eredő konstitúcióelmélet kontextusában értelmezhető csupán. Ha azonban a jelentéselmélet problémáinak tulajdonítunk elsőbbséget, felborítjuk a fenomenológia saját logikáját.

Hevenyészett összefoglalás helyett hadd mutassak rá inkább a Zuh által használt módszertannak egy olyan potenciáljára, amely sokban hozzájárulhat a transzcendentális fenomenológia ideájának konkrétabb meghatározásához. A fenomenológia mint tudományos ismeretkritika végtelenül önreflexív saját módszertani lehetőségfeltételeit illetően. Ezt a fenomenológia fenomenológiájának a problémájaként szokás emlegetni. Ebben a vizsgálódásban természetszerűleg merül fel az igény, hogy a fenomenológia saját tör-

ténetére rákérdezzen. „A fenomenológia felnyitja a szemünket, amennyiben még nagyon a kezdeteinél jár, az igazi történelmi adottságokra, magától értetődően egy új történelmi kutatás is hozzátartozik” – írja Husserl Mahnkénak (Husserl 1994b. 458). Bár Zuh meglehetősen óvatosan bánik a mikrotörténelmi kutatásaihoz kapcsolt kvázi transzcendentális jelzővel, úgy gondolom, mégis egy kritikus pontra mutat rá a transzcendentális fenomenológia történetének olyan feltárásával kapcsolatban, amely a fenomenológia elveivel is konzisztens. Van valami ambivalencia a történelmi apriori címszó alatt összefogott relációban a transzcendentális fenomenológia és története közt. Egyrészt amint a fenomenológia „korrumpálódik” a történetiség gondolatával, egyből úgy hat, mintha csak úgy tekinthetne magára, mint az európai gondolkodástörténet olyan rossz lelkiismerete, amely Husserl műveiben ébredt öntudatra. Kellemtelen hegelizálódó százjárt biztosít ez a filozófiatörténet fenomenológiai kutatásának. Másrészt azt látjuk, hogy ténylegesen történetileg a fenomenológiai filozófia elméletfoszlányokban, töredékekben, folytonosan változó, elbizonytalanodó, magát, terminusait és témáit újradefiniáló kutatásban létezik. Az ezekről szóló dokumentumok történelmi létének filozófiai jelentőségére reflektálni a fenomenológia önmegértésében méltatlanul kevesek által boncolt probléma. Úgy gondolom, Zuh tanulmánya arra mutat rá kiválóan, hogy abban az esetleges filozófiatörténelmi faktumban, hogy a fenomenológia alapítója 40 000 oldalnyi kutatói szöveglabirintust hagyott hátra, amit Kusch kissé ironikusan csak úgy jellemez, hogy Husserl „remetét játszik és folyton irkafirkál az idioszinkratikus Gabelsberg kézírásában” (Kusch 2000. 28), van valami korántsem lényegtelen elem a fenomenológia önmegértése számára. Zuh mikrotörténelmi módszere, amely komolyan veszi ezeknek a doku-

mentumoknak a történetét, új frissességet kölcsönözhet annak a fenomenológia ideájához nagyon is passzoló közhelynek, amelyet a magát folytonosan kezdőnek aposztrofáló Husserl sose felejt el kihangsúlyozni. Nevezetesen, hogy az ördög a részletekben rejlik.

IRODALOM

- Ginzburg, Carlo 2010. Részletek, közelkép, mikroelemzés. Ford. Scheibner Tamás. In *uő Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Spatium 11. Budapest, Kijárat. 81–99.
- Husserl, Edmund 1970. *Philosophie der Arithmetik. Mit ergänzenden Texten (1890–1901)*. The Hague, Martinus Nijhoff (*Hua XII*).
- Husserl, Edmund 1994a. *Briefwechsel. Band I: Die Brentanoschule*. The Hague, Kluwer (*Hua Dok III/1*).
- Husserl, Edmund 1994b. *Briefwechsel. Band III: Die Göttinger Schüler*. The Hague, Kluwer (*Hua Dok III/3*).
- Husserl, Edmund 1994c. *Briefwechsel. Band IV: Die Freiburger Schüler*. The Hague, Kluwer (*Hua Dok III/4*).
- Iggers, Georg G. 2007. *Geschichtswissenschaft im 20. Jahrhundert*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kracauer, Siegfried 2009. *Történelem. A végső dolgok előtt*. Ford. Teller Katalin. Spatium 10. Budapest, Kijárat.
- Kusch, Martin 1995. *Psychologism. A Case Study in the Sociology of the Philosophical Knowledge*. London–New York, Routledge.
- Kusch, Martin 2000. The Sociology of Philosophical Knowledge. A Case Study and Defense. In *uő* (szerk.) *The Sociology of Philosophical Knowledge*. Dordrecht, Springer–Kluwer. 15–38.
- Magnússon, Sigurdur Gylfi 2003. Singularization of History. *Journal of Social History*. 36/3.
- Merleau-Ponty, Maurice 1964. Cézanne's Doubt. In *uő Sense and Non-sense*. Evanston/IL, Northwestern UP. 9–25.
- Peckhaus, Volker 2000. The Contextualism in Philosophy. In Martin Kusch (szerk.) *The Sociology of Philosophical Knowledge*. Dordrecht, Springer–Kluwer. 179–193.
- Spiegelberg, Herbert 1971. The Lost Portrait of Edmund Husserl by Franz and Ida Brentano. In Robert B. Palmer – Robert Hamerton-Kelly (szerk.) *Philomathes. Studies and Essays in Humanities in Memory of Philip Merlan*. The Hague, Martinus Nijhoff. 340–345.